

ESİR KUT KOMUTANI TOWNSHEND'İN İSTANBUL'A GETİRİLiŞİ VE İNGİLİZ SAVAŞ BASININA MÜDAHALE

Ü. Gülsüm POLAT*

Özet

İngilizlerin Basra Körfezi'ni kontrol altında tutmak için Kasım 1914'te başlattıkları hareketin bir uzantısı olan Kut'ül Ammare kuşatma ve muharebesi İngiltere açısından tıpkı Çanakkale Muharebeleri gibi hem fiziki hem de psikolojik açıdan önemli bir yenilgiydi. Yaklaşık dört buçuk ay süren Türk kuşatması sonucunda İngiliz General Townshend komutasındaki Britanya kuvvetleri teslim oldu. Bu olay İngiliz basınında savaş şartlarında uygulanan sansür nedeniyle oldukça dikkatli biçimde haber yapıldı. Ancak İngiliz basınının hatırı sayılır bir okuyucu kitlesine sahip olan Daily Mail ve Daily Express gazetelerinde Kut'ül Ammare Muharebelerinin kaybedilmesinin ardından çıkan küçük bir haber İngiltere'nin önemli doğu uzmanlarını teyakkuza geçirdi ve bu iki haber üzerinde yazışmalar gerçekleştirildi. Kut yenilgisine kadar Afrika ve Hindistan'da parlak askeri kariyeriyle mühim başarılar elde eden Townshend'in iki Türk görevli nezaretinde resmedildiği fotoğraf İngiltere'nin savaş hedeflerine ulaşabilmesi açısından görüldüğünden daha önemli anlamlar taşıyordu.

Anahtar Kelimeler: Kut'ül Ammare, General Townshend, Daily Mail, Daily Express, Mark Sykes.

TRANSFER OF THE KUT PRISONER COMMANDER TOWNSHEND TO ISTANBUL AND INTERFERENCE OF THE BRITISH WAR PRESS

Abstract

The siege and campaign of Kut al Amara as part of the Mesopotamian Campaign initiated in November of 1914 in order to keep the Persian Gulf under the British control. However, it ended up being a physical and psychological defeat just as the Dardanelles Campaign. After the Turkish siege, which lasted about four and a half months, the British forces under General Townshend's command, surrendered. The British press reporting of the defeat was very careful and considerate of the war conditions due to increased degree of censorship. Despite the lack of media coverage, the British authorities prompted and corresponded each other following a news leak on Kut al Amara in the Daily Mail and the Daily Express newspapers that had a large number of readerships. General Townshend had a brilliant military career in Africa and India and he had significant successes on different fronts until his infamous defeat in Kut. Nevertheless, General Townshend's photo, which he was depicted, being under the surveillance of two Turkish officers, conveyed a more important meaning than it seemed in reality considering the British objectives in regards to the war.

Key words: Kut al Amara, General Townshend, Daily Mail, Daily Express, Mark Sykes.

* Yrd.Doç.Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,

Giriş

Okur-yazar düzeyinin oldukça yüksek olduğu İngiltere’de kökenlerini 17. yüzyıldan alan geçmişiyle İngiliz basını, 20. yüzyıl başlarında yüzlerce günlük, haftalık tarzda yayını içermekteydi. Ancak I. Dünya Savaşı patlak verdiğinde İngiliz ana karasında yayın yapan gazeteler tüm savaşan ülkelerde olduğu gibi tarafsız yayın çizgisinden uzaktı. Bu dönemde bazıları gazetecileri “insan duygularını harekete geçirebilecek tüm anahtarlara sahip” “ruhların mühendisi” olarak ve basını da görevlendirilmiş “devasa bir makine” olarak görmekteydi¹. Bu iş belli bir sisteme oturtulmuştu öyle ki I. Dünya Savaşı patlak verdikten hemen sonra Ağustos 1914’te War Office [Savaş Bakanlığı]’de kurulan Press Bureau [Basın Bürosu] tüm cephelerden gelen telgrafların kontrolden geçirildiği ve basına servis edildiği bir birim olarak işlev yüklenmişti. İngiliz Muhafazakâr Parti üyesi F.E. Smith başkanlığında faaliyet gösteren bu büro savaşa dair tüm haberleri gözden geçirmektedir².

Birinci Dünya Savaşı öncesinde İngiliz basınının durumu gözden geçirildiğinde sonraları “yellow press” ifadesiyle özdeşleşen yayın çizgisinde yani orta ve alt sınıfa hitap eden büyük tirajlarda satışa sahip gazetelerin sayısının 1880 ila 1890 yılları arasında hızla artmış olduğu görülür. Bunlardan Daily Mail, 1896’da Alfred Harmsworth (sonradan Lord Northcliffe) ve kardeşi Harold Harmsworth tarafından kurulmuştu. Dublin’li avukat bir babanın oğulları olan Alfred ve Harold 1888-1890 yılları arasında birçok gazetenin sahibi oldular. 1905’de Lord Northcliffe olan Alfred Harmsworth 1888’de Answers’ı kurdu. 1894’te London Evening News’i satın aldı ve 1896’da kurduğu Daily Mail’in arkasından 1903’te Daily Mirror ve 1908’de de The Times’i satın aldı. Kardeşi Harold da Lord Rothermere ünvanına haiz olduktan sonra I. Dünya Savaşı yıllarında Daily Mirror, Sunday Pictorial, Leeds Mercury, Glasgow Daily Record ve Glasgow Evening News’in sahibi oldu³. I. Dünya Savaşı başladığında büyük bir basın grubunun patronu ve oldukça etkin bir isim olan Lord Northcliffe’in orta ve alt gelir grubuna hitap eden gazetesi Daily Mail genel olarak tüm İngiliz basınının içinde olduğu çizgiden uzak değildi. Bu bağlamda Lord Northcliffe’in kurulduktan birkaç yıl içinde bir milyon baskıya ulaşan gazetesi Daily Mail İngiliz orta ve alt sınıflarına hitap eden tabloid tarzda basılan bir gazeteydi.

Savaşın başlamasıyla diğer basın organları gibi sansürden geçen Daily Mail’de 1915 yılı Mayısında alışılmışın aksine, Lord Nortcliffe’in kaleme aldığı, Savaş Bakanı Kitchener’a karşı sert eleştiriler içeren yazılar görülmeye

1 Alice Goldfarb Maquis, “Words as Weapons: Propaganda in Britain and Germany During the First World War”, **Journal of Contemporary History**, Vol.13, No. 3, (Jul 1978), s. 467.

2 Mike Finn, “The Realities of war”, **History Today**, (Aug 2002), Vol 52, s. 27.

3 Maquis, **a.g.e.**, s. 468.

başlandı. Neuve Chapelle Savaşı'nı kaybettikten sonra İngiliz kumandanı John French'in The Times'a savaşın top mermisi yetersizliğinden kaybedildiğini açıklaması bir skandal etkisi yarattı. The Times ve Daily Mail'de Hükümeti eleştiren yazılar bundan sonra görülmeye başladı. Kitchener'ı Batı cepheleindeki ağır kayıplar, askerlik yaşı üst sınırının 40'a yükseltilmesi, Çanakkale Cephesi'ndeki başarısız gidişat gibi pek çok konuda eleştiri bombardımanına tutan Daily Mail'e⁴ karşı İngiliz Parlamentosu ve diğer yönetim birimlerinden sert tepki geldi. Sokaklarda gazetenin nüshaları yakıldı ve karşı propagandaya başlandı. Öyle ki, menkul kıymetler borsasının açılışında şu ibareye yer veriliyordu: "Paramı koymak için hangisini tercih edersin; Kitchener ya da Northcliffe!" ve "Almanların Yeni Müttefik; The Daily Mail"⁵.

Daily Mail'in 1915 Mayıs'ında yer vermeye başladığı genel yayın çizgisinden ayrılan bu haberleri bir yana konulursa savaşın başlarında Daily Mail, tarafsızlığı savunan liberal gazeteleri "Alman destekçisi" olmakla suçlamaktaydı. Hatta Liberal Daily News'in editörü A.G. Gardiner, Northcliffe'e yazdığı "Açık Mektup"ta şunları söylüyordu: "*Sen bizim barış kehanetinde bulunduğumuzu söylüyorsun. Evet, biz yalnızca barış kehanetinde bulunmuyoruz barış için çalışıyoruz, tıpkı senin savaş kehanetinde bulunman ve savaş için savaşman gibi. Biz kaybettik sen kazandın*"⁶. Savaş taraftarlığı ile suçlanan Daily Mail'in 1915 Mayıs'ında Kitchener ve Asquith'in Liberal hükümetine karşı yürüttüğü politika Lloyd George Hükümeti'nin önünü açan yıpratma hareketinin bir parçasıydı ki bu Lord Northcliffe'in "basında düzenlediği Haçlı seferinin" bir sonucu olarak yorumlanmıştı⁷.

Hükümeti sert eleştirileri ile sarsan Daily Mail İngiliz elit kitlesinin gazetesi olan The Times'in aksine Lord Northcliffe tarafından daha çok siyasi bir araç olarak kullanılmaktaydı⁸. Muhtemelen Lord Northcliffe orta sınıfa hitap eden Daily Mail'i etki oranı ve hedef kitlesi nedeniyle The Times'e tercih ediyordu. Daha genel bir çerçeveden bakıldığında aslında İngiliz basınının Türk siyaseti ile ilgili haber çizgisinin İngiliz dış politikası çerçevesinde değişkenlik gösterdiği bilinmektedir. Öyle ki, Osmanlı-Rus Harbi sırasında Londra'da 18 Ağustos 1877'de basılan The Penny Illustrated'da çıkan "Türk Mezalimi ve Rus Barbarlıkları" haberinde de 1 Eylül 1877'de benzer

4 J.Lee Thompson, "The Rise and Fall of Northcliffe", **Parliamentary History**, Mar. 2006, Vol. 25, s. 125-126.

5 "Kitchener Centre of Cabinet Storm, Attacks on War Secretary by the Northcliffe Papers are Bitterly Resented", **The New York Times**, 22 Mayıs 1915; Gazete haberi Daily Chronicle'dan almaktaydı.

6 Matthew Kibble, "The Betrayers of Language: Modernism and the Daily Mail", **Literature&History**, (Spring 2002), Vol:11, issue 1, s.69.

7 Kibble, **a.g.m.**, s. 70.

8 Thompson, **a.g.m.**, s. 115.

formattaki The Illustrated London News’de çıkan göçe zorlanan Müslümanların mağduriyetini resmeden görsel eşliğindeki haberlerde de İngiliz dış politika aktörlerinin basın üzerinden yürüttüğü çalışmanın bir yansıması görülmektedir⁹. İngiltere’nin fiilen savaşın tarafı olmamasına rağmen 19. Yüzyıl dış siyasetinde görülen değişimle bağlantılı olan bu haberler her ne kadar İngiltere’nin bizzat taraf olduğu I. Dünya Savaşı periyodundan farklılık taşısa da İngiliz gazeteleri ile ilgili gelişmelerin ilk olmadığını göstermektedir.

Bu bağlamda 1916 yazında İngiltere’nin Arap coğrafyasının geleceği konusunda çalışan uzmanlarından ünlü oryantalist Mark Sykes Dışişleri Bakanlığı’na bir şikâyetle bulunacaktı. Mark Sykes’in şikâyetine neden olan Daily Mail, Temmuz 1916’da günlük, yedi sayfadan oluşuyor ve “yellow press” tarzına uygun olarak ilk sayfasını büyük resimlerin yer aldığı reklamlar ya da savaşa dair büyük fotoğrafların bulunduğu bir tarzda basılıyordu. Gazetenin bu dönemde ikinci sayfasında doğum, ölüm, evlilik, kayıp, buluntu ilanları ve piyasalarla ilgili kısa haberler yer alıyordu. Genelde az reklam ve daha küçük resimlerin yer aldığı üçüncü sayfada savaş haberleri bulunuyor, dördüncü ve beşinci sayfalarda haberler bu şekilde devam ediyordu. Altıncı sayfada da haberler devam etmekle birlikte savaş haberlerinden çok, dahili haberlere yoğunlukla yer veriliyordu. Diğer taraftan bu sayfada (3-4-5. sayfalara oranla) daha fazla reklam göze çarpıyordu. Bazen de ilk sayfanın karikatürize edilmiş savaş haberleri ile başladığı görülmektedir. Genelde savaş haberlerine dair büyük puntolarla atılmış bir başlığın altında çeşitli cephelere dair pek çok haberin yer aldığı savaş alanlarından haberler beşinci sayfada ağırlıklı olarak görülmüyordu. Mark Sykes’in şikâyetine neden olan Daily Mail’in 1 Temmuz 1916 tarihli nüshası ilk sayfasında diğer sayılarda olduğu gibi sadece resimler ve altında kısa notlardan oluşan düzende basılmıştı. Şikâyete sebep olan resim ve altındaki kısa yazı ise 29 Nisan 1916’da Osmanlı kuvvetlerince esir edilen Mezopotamya Genel Kumandanı General Charles Vere Ferrers Townshend’ı gösteren fotoğraf ve altındaki yazıya dairdi. Kut’ül Ammare’de esir edilen General Townshend bir otomobilde yanında resmi bir sivil Türk görevli oturmuş vaziyette resmediliyor ve altında şu nota yer veriliyordu: “*Kut Kahramanı İstanbul’da: General Townshend Kut’ül Ammare’de görkemli-cesur (gallant) bir direniş [mukavemet] gösterdi, İstanbul’da fotoğraflandı. Arabada yanında oturan İstanbul Kumandanı*”¹⁰.

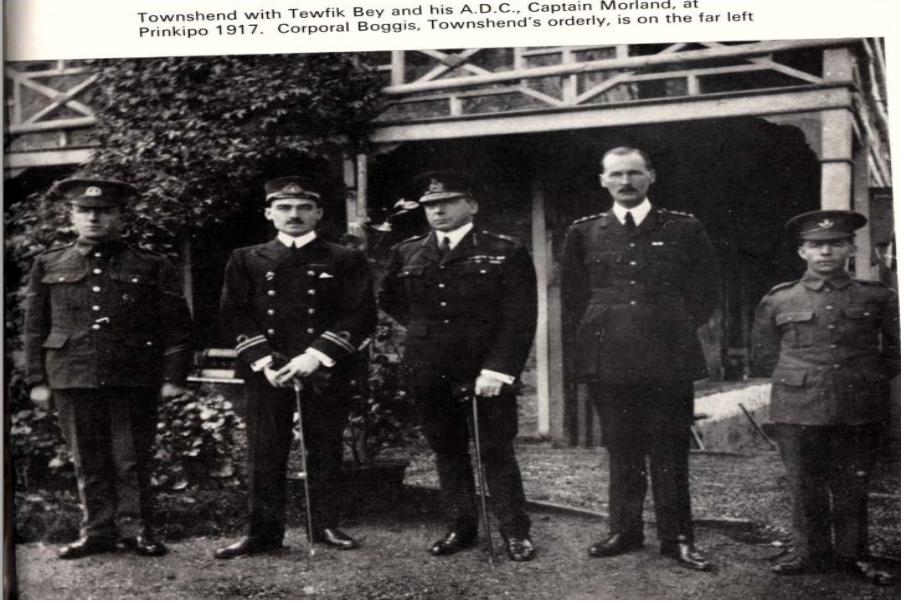
9 Ebru Boyar, “‘Türk Mezalimi’ ve/veya ‘Rus Barbarlıkları’: 93 Harbi Sırasında İngiliz Basını ve Siyasi Tercihler”, **Balkanlar ve Göç**, (Ed. Ali Fuat Örenç, İsmail Mangaltepe), Bursa 2013, ss. 173-187.

10 **Daily Mail**, 1 Temmuz 1916.

Resim 1: Daily Mail, 1 Temmuz 1916.

Fotoğrafta General Townshend'in yanında oturan kendisini karşıladığını söyleyen I. Ordu Kumandanı Esad [sonrada Bülkat] Paşa olmalıdır. Onun yanında oturan fesli Osmanlı sivil görevlisi ise General Townshend'in nezdinde tercüman olarak görevlendirilen Tevfik Bey'dir. Tevfik Bey ile ilgili tezimizi daha kesin ifade edebiliriz zira görseldeki kişi ile Townshend'in hayatını yazan Barker'in eserinde yer bulan bir görselde net bir şekilde Tevfik Bey olarak belirtilen aynı kişidir. Bu görsel yer vermek ifademizi daha netleştirecektir.

Kaynak: A.j Barker, *Townshend of Kut, A Biography of Major-General Sir Charles Townshend*, Cassell&Company Ltd., London 1967.

Barker'in eserinde yer verdiği bu fotoğrafta General Townshend'in yanında duran Tefvik Bey ile arabada yanında oturan sivil Osmanlı görevlisi aynı kişidir.

Diğer taraftan konuya dair bir diğer haber Lord Nortcliffe'nin basın grubundan olmayan başka bir gazetede de yayınlandı. Daily Mail ile aynı okuyucu kitlesine hitap eden Daily Express 1910 yılında Sir Arthur Pearson tarafından kurulmuştu. Görme yetisini kaybetmesinden sonra 1916'da gazetesini William Maxwell Aitken'e [Çoğunlukla Max Aitken sonradan 1. Beaverbrook unvanına haiz] sattı. 1915'de Asquith'in Liberal hükümetine karşı tavır bu gazetede de göze çarpıyordu. 1916 yılında genel itibariyle altı sayfa olarak yayın yapan Daily Express'in ilk sayfası cephelerden haberlere uygun birkaç resim ve haritaya ayrılmıştı, ikinci sayfada reklamların yer aldığı kenar kısımlar dışında bu sayfada da dahili haberlere yer veriliyordu. Diğer taraftan yine reklamlar dışında üçüncü sayfada ölen, yaralanan ve kayıp olan askerlerin oldukça küçük puntolarla listeleri zaman zaman diğer ekonomi ve piyasalarla ilgili haberlerle birlikte yer alıyordu. Dördüncü ve beşinci sayfalarda ise cephe haberlerine yer veriliyordu. Gazetenin son sayfasını ise reklamlar ve ilanlar kaplıyordu. Ancak sayfa sayısının her zaman aynı olmadığı anlaşılmaktadır. Zira 1915 yılında Daily Express'in sayfa sayısının çoğu zaman dokuz olduğu göze çarpmaktadır.

Daily Express'in 1 Temmuz 1916 tarihli nüshasında da tıpkı Daily Mail'dekine benzer ifadelerle Kut komutanına dair habere yer verilmişti. Gazetenin Güney Afrika'nın Grahamstown'daki muhabirinden gelen yazıda Kut komutanının esaretinden hiç söz edilmiyor ve şu ifadelere yer veriliyordu: "Townshend's old Friend" [Townshend'in Eski Arkadaşı"] *Mezopotamya'daki bir İngiliz Albayından buraya özel bir mektup ulaştı, bunda Kut'ül Ammare'deki Türk kumandanı ve General Townshend'i her ikisinin de Fransa'da büyüdükları, buradaki okulda aynı dönemde okudukları ve arkadaş oldukları yazmaktadır. Birbirlerini hemen tanıdılar*"¹¹. Daily Express'in bu satırları birebir The Manchester Guardian'da da yer almıştı¹². Haber ya yanlış bir bilgi üzerine kurulmuştu ya da esir düşen Townshend'i İngiliz okuyucu gözünde dramatik bir manzaradan dışarı çekmeye çalışan bir çabanın kurgusuydu. Öyle ki, Kut'taki Türk kumandanından kasıt Townshend'i esir alan Halil (Kut) Paşa ise Fransa'da büyüdükları ifadesi doğru olamaz zira Halil Paşa'nın Genelkurmay'ın yayınladığı özgeçmiş bilgilerinde Fransa'da kısa süreliğine dahi eğitim aldığını gösteren bir kayda rastlanmamaktadır¹³. Bir diğer ihtimal olarak sözü edilen paşanın onu İstanbul'da karşılayan I. Ordu Kumandanı olarak kabul etsek bile Esat Paşa'nın da özlük dosyasında Fransa'da uzun süreli eğitim almış olduğuna dair bir kayıt bulunmamaktadır¹⁴. 22 Ağustos 1895'te Fransız kolordusunun manevralarını izlemek için Paris'e gittiği bilinmekle birlikte o tarihte Townshend'in Londra'da olduğu biyografisinden anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Townshend 1905 yılı Temmuz ve Ekim aylarında vekâleten İngiltere'nin Paris-Bern ataşemiliterliğini yapmışsa da¹⁵. Bu süreçte sözünü ettiğimiz Halil Paşa'nın ve Esat Paşa Fransa'da bulunmadıkları biyografilerinden teyit edilebilmektedir. Bunun dışında Townshend'in hatıralarında da bir Türk kumandanla Fransa'da beraber eğitim aldıklarına hiç değinmediği görülmektedir. Eğer gazetenin iddia ettiği gibi bir arkadaşlığı olsaydı muhtemelen bunu bir şekilde yazardı.

Buraya kadar bahsi geçen meselelerden hareketle konunun neden İngiliz bürokrasisinde sadece bu iki gazetenin haberinden yola çıkarak bir dizi yazışmaya sebep olduğu muallâktır. Burada birkaç ihtimal akla gelmektedir. Bunlardan ilki Daily Mail ve Daily Express gazetelerinin orta sınıf İngilizler nezdinde daha fazla okuyucu kitlesine sahip olmalarından ötürü etkinliğinin

11 **Daily Express**, 1 Temmuz 1916.

12 "Townshend's Schoolfellow", **The Manchester Guardian**, 1 Temmuz 1916.

13 **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri**, C. III., (Yay.Haz. Hülya Toker, Nurcan Arslan), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 2009, s. 194-196.

14 **Çanakkale Muharebelerine Katılan Komutanların Biyografileri (Belge ve Fotoğraflarla)**, (Haz. Hülya Toker), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 2014, s. 168-169.

15 N.S. Nash, **Chitrál Charlie. The Life and Times of a Victorian Soldier**, Pen&Sword Books Ltd., South Yorkshire, 2010, s. 146.

daha fazla olma ihtimalinin Dışişleri Bakanlığı'nı rahatsız etmesidir. Bir diğer ihtimal ise Lord Northcliffe'nin mevcut iktidarla karşı karşıya gelmesi nedeniyle Daily Mail'in ve onunla benzer formattaki Daily Express'in Dışişleri Bakanlığı'ndaki yazışmalarda üzerinde durulmasıdır. Öyle ki The Manchester Guardian'da da henüz İstanbul'a ulaşmayan komutanın İstanbul'a vardktan sonra Heybeliada'ya nakledileceğini ve burada kendisi ve personeline “tam özgürlük” verileceğini İstanbul'da bulunan Amerikan Elçiliğinden- alınan habere atıfta bulunarak veriyordu¹⁶. Yine The Observer'da yer alan “General Townshend İstanbul'da” başlıklı haberde Kopenhag'dan alınan haberin kaynağı olarak Alman basını referans gösterilmekte ve İstanbul'a beraberinde iki emir subayı ile birkaç gün önce ulaşan Townshend'in “*İstanbul'un en güzel saraylarından birinde yaşadığına*” değinilmekteydi¹⁷.

Lord Northcliffe'in önemli tirajlı bu iki gazetesinde sözü edilen haberler İngiltere'nin I. Dünya Savaşı sürecinde plan ve icraatçısı olduğu kimi politikalar açısından zararlı görülüyordu. Bu dönemde Osmanlı coğrafyasının taksimi işinin önemli planlayıcılarından birisi olan Mark Sykes Dışişleri Bakanlığı'na Daily Mail ve Daily Express'de yer alan bu tür yayınların mahsurlarına dair gönderdiği yazısında şöyle diyordu: “*Dışişleri Bakanı'nun göz önüne alması için gönderdiğim kapalı telgrafımın dikkatinizi çekmesini rica ediyorum. Eğer bizim gazetelerimizde sürekli Türk destekçisi propaganda basılırsa Arap politikasını sürdürmek çok zordur. Türkler bizim birliklerimizle temas ettiğinden beri aralıksız bir övgü, pohpohlama ve arkadaşlık akımı yükselmektedir ki bu bizim amaçlarımıza hizmet etmediği gibi Ruslar, Ermeniler ve Arapların bizim iyi niyetimize olan güvenini sarsmaktadır*”¹⁸.

Bu not Dışişleri Bakanlığı'ndan Clerk isimli bir memura gönderilmişti. Bu notu Dışişleri Bakanı Edward Grey'e bir üst yazıyla bildiren Clerk, Dışişleri Bakanına şöyle diyordu: “*Sayın Sir Edward size Sir Mark Sykes tarafından yazılmış bir memorandum kopyası gönderiyorum. Basına uyarıda bulunulması gerekli hususlar konusunda onunla tamamen hemfikirim. İngiltere'de İttihat Terakki tarafından para ile kiralanmış kişiler olabilir ve Mr. Marmaduke Pickhall*¹⁹ *gibi duygusal sebeplerden diğerleri [bazı kişiler] günlük gazetelerde Türklerin meziyetlerini saymaktan asla usanmazlar... Önemli gazetelerin editörlerine uyarıcı bir not [yazılmasının] istediğimize ulaşmak için pratik ve*

16 “An Island Prison, Where the Turks will Intern General Townshend”, **The Manchester Guardian**, 23 Mayıs 1916.

17 “General Townshend at Constantinople”, **The Observer**, 11 Temmuz 1916.

18 **The National Archives** [Bundan sonra TNA], Foreign Office [Bundan sonra FO], 371/2778, 122654, 24 Haziran 1916, Mark Sykes'dan Dışişleri Bakanlığı'nda G.Clerk'e.

19 Sonradan İslamiyeti de kabul etmiş Türk sempatanlığı ile tanınan İngiliz yazar, gazeteci. Amil Khan, **The Long Struggle The Muslim Word's Western Problem**, UK 2010, s. 6. Marmaduke Pitchall'ın 1913 yılında İstanbul'a yaptığı ziyareti anlattığı eserinde Türklerle karşı sempatisi açıkça görülebilmektedir. Bkz: Marmaduke Pitchall, **With the Turk in Wartime**, J.M. Dent&Sons Ltd., London&Toronto, 1914.

*hoş bir metot olacağını düşünür müsünüz?*²⁰. Bundan sonra yazışma sona ermektedir. Yani Edward Grey'in verdiği cevap görülmemektedir. Ancak üzerinde durulan bu uyarı yapılmış olmalıdır. Zira bundan sonra Kut komutanını bu şekilde anlatan yazılara rastlanmamaktadır.

Bu görüntünün bu iki gazetede kullanıldığı konusunu Lord Northcliffe'in iktidar ile arasında zaman zaman yaşanan gerginliklerle mi alakalı yoksa İngiliz basınının üzerindeki sansüre rağmen gözden kaçırılan bir resim mi olduğu konusu muallaktır. Bu kısa haberin Kut Muharebesi'nde esir edilen General Townshend'in esaretinin bir generale yakışır biçimde olduğunu yansıtmak maksadıyla yapılmış olması muhtemeldir. Zira generalin kendi anılarında da 29 Mayıs 1916 günü elindeki önemli teçhizatı tahrip ettiğini ve kendisini teslim almaya gelen ordu kumandanı Halil (Kut) Paşa'ya silah ve kılıcını teslim etmek istemesine rağmen Halil Paşa'nın bunların askerlik onuruna yakışır biçimde kendisinde kalmasını istediğini yazmaktadır. Rahatsızlığa neden olan fotoğraf dikkatle incelendiğinde Townshend'i yüceltmek için altına yazılan nazik ifadelerin dahi Kut'un esir kumandanının durumunu gizlemeye yetmediği görülmektedir. Yanında oturan iki Türk görevliyle genelde esir edilen Alman askerlerinin küteller halinde naklini, sargılı vücutlarını ve görkemli İngiliz savaş teçhizatlarının resmedildiği bu ilk sayfadaki resim karelerinin arasında Kut'da esir olduğuna dahi değinmeden "*Kut Kahramanı İstanbul'da*" gibi bir ifadeyle basılmışsa da bu fotoğrafın ve haberin amacını aştığı kesindi. Zira savaşılan ve düşman olarak gösterilen bir millet olarak her ne kadar Türkler General Townshend'a onurlu bir yaklaşımla muamele etmiş olsalar da bu resim iki açıdan mahzurlu görülüyordu. Birincisi bu resim Kut muharebesinde Mezopotamya Genel Kumandanı Townshend'in esir olarak İstanbul'a getirildiğini görsel olarak da gösteriyordu. Diğer taraftan bir otomobilde yan tarafında Türk görevlilerin bulunduğu ancak rütbesi ve şapkasıyla asker kıyafetleri üzerinde olan Townshend'a bu misafirperverliği gösteren Türk savaş güçleri, gazetenin İngiltere okuru için sempati kazanmak yönünden büyük bir tehlike olarak görülmesi de gazetenin ulaşma ihtimali olan Arap dünyasında tam da Şerif Hüseyin isyanının başladığı günlerde görülmesi arzu edilmeyecek bir durumdu. "*Temiz dövuşen Türk*" ünvanını savaş sahasında düşmanına karşı takındığı centilmen tavırla kazanan Türklerin bu resimle de görülen yaklaşımları özellikle Arap dünyasında İngiliz yetkililer tarafından atılan adımları yani bu coğrafyanın Osmanlı idaresinden ayrılmasına yönelik hareketleri sekteye uğratabilirdi.

Mark Sykes Dışişleri Bakanını uyarırken fikrini güçlendirmek için öylesine noktalara dikkat çekiyordu ki, Türklerin hiçbir sebeple sempatik gösterilmemesi gerektiği argümanını güçlendirmek için kullanılacak tüm iddiaları sıralıyordu. Sykes yazısında şöyle diyordu: "*Türkler Ermenilere karşı*

20 Aynı Dosya, 1 Temmuz 1916, G.Clerk'den Edward Grey'e.

aşağılık katliamlar uyguladılar ve şimdi Lübnan Hıristiyanlarını İtilaf güçlerine sempati duydukları için kasten açlığa mahkûm ettiler. Bize karşı sempati duyan Türkleri ve Arapları asmakta ya da vurmaktalar, Mısırlı ve Hintli aşırı milliyetçilerle entrikalar çevirmekteler ve Mısır ve Hindistan'da zorbalık ve suikast hareketlerine girişmekteler..."²¹.

Bu bağlamda Sykes, Basın Bürosu [Press Bureau] ve bu iki gazetenin uyarılmasını ve sansür konusunda daha dikkatli davranılmasını istiyordu. Resmi yazışma silsilesinde basına Mark Sykes'ın tavsiyesi doğrultusunda bir uyarının yapıp yapılmadığı görülmese de 1917 Nisanında "Doğu İşlerinde önemli bir otorite olan" bir yetkilinin Türklerle ilgili olağanüstü tecrübesini" aktardığı "Temiz Dövüşen Türk. Asılsız Bir İddia" ana başlığıyla çıkan yazıda "Bu savaşta Türklerin iyi tabiyetli olduğunu duyduk oysaki bu savaşta bile görülen berbat [devilish-şeytanca] bir politika sürdürdüler. Ermeniler katledildi, suikastlere kurban gitti ölüme yürütüldüler, aç bırakıldılar ve ölümcül hastalıklara maruz kaldılar tâki 700.000 erkek, kadın ve çocuk zamansız sonlarıyla karşılaşınca kadar. Lübnan'da sahte bir kutluk nüfusun yarısından fazlasını ortadan kaldırdı ki bolluk içindeydiler ileri gelen Suriyeli Araplar ailelerinden zorla koparıldılar, aşağılandılar ve askere alındılar, son liralarna kadar vergiye tabi tutuldular, Yahudi yerleşimciler, fakirleştirildiler, askere alındılar ve aşağılayıcı davranışlara maruz kaldılar. İngiliz savaş esirleri yollarda açlık ve susuzluktan helak oldu. Bunlardan hayatta kalanlardan sağlığı yerinde olmayanlar da soğukta bırakıldı giyecek, ilaç ve sıradan yaşamsal ihtiyaçları karşılanmadı. Ne var ki Türklerin centilmenliği ve kibarlığı bazı yazarların favori konularıdır..."²² denilmekteydi. Bu ifadeler Sykes'ın Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı yazıda altını çizdiği noktaları fazlaca hatırlatmaktadır. Haberin kaynağı bir Yeni Zelanda gazetesi olmakla beraber haberin sonunda kaynak olarak The Times olduğu görülmektedir. Bu durum Sykes'ın üzerinde durduğu basının uyarılması meselesinin hayata geçtiğini düşündürmektedir.

Meselenin ana karakteri olan General Townshend'in kendi anlarına bakıldığında esir olduğu döneme kadarki süreci oldukça ayrıntılı anlatmasına rağmen esaretine dair kısmı nispeten çok kısa anlattığı görülmektedir. Açlık yüzünden teslim olmak zorunda kaldıklarını çalışmasında sıklıkla tekrarlayan Townshend'in hatıralarında İngiliz gazetelerinde Türklerin centilmenliğini ön plana çıkaran yazılarını destekleyecek ifadeler çeşitli defalar yer verdiği göze çarpmaktadır. "29 Nisan günü toplarımı ve telsiz teçhizatım dahil mühimmat vs bütün tesisatımı tahrip ettim. Bir Türk taburu şehre girip bütün karakolları ele geçirdi. Halil Paşa beni ziyaret etti, ona kılıcımla tabancalarımı teslim ettim. Almayı reddetti, 'Bunlar şimdiye kadar sizindi, bundan sonra da öyle olacak

21 TNA, FO 371/2778, 122654, 24 Haziran 1916, Mark Sykes'dan G.Clerk'e.

22 "The Clean Fighting Turk", **Poverty Bay Herald**, Vol.XLIV, 19 Nisan 1917.

dedi.” Bir başka kısımda: “Halil İstanbul’a gönderileceğimi ve Türklerin benim Kut savunmamı kıyasladıkları Plevne kahramanı Osman Paşa gibi hürmetle karşılanacağı söyledi. Türk milletinin şeref misafiri olacağımı ifade etti. Kuvvetim Anadolu’ya gönderilecek, deniz kenarında, iklimi güzel yerlerde gözaltında tutulacaktı. Anlaşılan Osmanlı hükümeti, İngiliz kuvvetinin ele geçirilişini bütün dünyaya kısmen milli bir zafer²³, kısmen de Rusların Erzurum’u almalarının bir rövanşı olarak göstermeye kararlıydı. İngiliz askerlerinin gereğince aşağılandığını görmek... için Alman kurmay subayları da orada hazırdu.” Bir başka kısımda yine teslimdeki ruh halini yansıtan ifadeler göze çarpmaktadır: “Cesaretle gerçekleştirilmiş bir savunma karşılığında size şerefli bir teslim anlaşmasının... tanınıp tanınmayacağı düşmanınızın cömert ve hürmetkâr olup olmadığına bağlıdır. Kısacası, düşman kuvvetlerinin başkomutanı bir centilmen olmalıdır”²⁴.

Townshend’in esir düşmesinden sonra İngiliz Parlamentosunda da “kahramanca” gerçekleştirdikleri savunmanın Lord Kitchener tarafından tebrik edildiği bir konuşma yapıldığı görülmektedir. Stratejik açıdan çok önemli bir noktayı elinde tutma kararı veren General Townshend’in 20 haftadan fazla burayı elinde tutmasının oldukça zorlu iklim koşulları yanında açlıkla mücadeleyle iç içe gerçekleştiğini hatırlatarak 2.970 İngiliz ve 6.000 civarında²⁵ Hint askerinin bu zorlu savunmadan sonra teslim olduğunu belirtmektedir. Kendisine General Townshend’den Kut’dan gelen son mesajda şöyle yazdığını belirtmektedir: “Görevimizi yaptığımızı bildiğimiz için mutluyuz ve durumumuzun savaşın kaderinden olduğunu kabul ediyoruz. Sana ve General Gorringe ve Dicle’deki kuvvetteki her rütbeden görevliye bizi

23 Türk basınında olayın nasıl haber yapıldığına bakıldığında “milli bir zafer” heyecanının uzun süreli bir propagandaya dönüştürülmediği görülmektedir. Tasvir-i Efkâr gazetesi örneğinde zaferin arkasından gelen gelişmelere bakıldığında 20 Nisan 1916’da başlayan haberlerin 5 Mayıs 1916’ya kadar devam ettiği görülmektedir. Türk basınına Almanların zaferi nasıl algıladıklarına dair yansıyanlara bakılırsa Avusturya ve Almanya’da şenlikler tertip edilmiş hatta okullarda resmi tatil ilan edilmişti. Bkz: **Tasvir-i Efkâr**, 19 Nisan 1332 (2 Mayıs 1916).

24 Charles V.F. Townshend, **Mezopotamya Seferim, Kurna, Kutülamare ve Selmanıpak Muharebeleri**, (Çev: Gürol Koca), Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 2012, s. 596-597; Townshend’in hatıratı Tarih Askeri Osmanî Encümeni tarafından sadeleştirilerek Türkçeye çevrilmiştir. Bu çeviri 2007 yılında neşredilmişti. Bkz.: Charles V.F. Townshend, **Esir İngiliz Generalin Kaleminden Kut’ül Ammare Zaferi, Irak Seferi ve Esaret**, (Ter. Tarih-Askerî Osmanî Encümeni), (Sadeleştirme: Recep Ahıskalı), Yeditepe Yay., İstanbul 2007.

25 Kut’ta esir edilen asker sayısı ile ilgili farklılıklar bulunmaktadır. Osmanlı Askerî Encümeni’nin verdiği rakam 13.309’dur. Townshend, **Esir İngiliz Generalin Kaleminden Kut’ül Ammare Zaferi...**, s. 573; Ancak teslimin hemen arkasından kayda geçen Osmanlı tarafına ait iki belge de farklılık göze çarpmaktadır. 23.5.1332 tarihli bir belgeye göre İngilizlerin esir miktarını 8970 ve bunun 600’ü zabıt olarak ilan ettiği ancak gerçekte 615’i zabıt olmak üzere 12.597 kişi olduğu şeklindedir. **ATASE**, BDH, K:2140, D:551, F:58. 8 Kanun-ı sani 1332 [21 Ocak 1917] tarihli belgede ise “İngiliz ve Hindlilerden mürrekkeb olub teslim olan mahsurin 13,300 neferdir. Bunların meyanında 5’i general olmak üzere 277 İngiliz zabitan ile 274 Hindli zabıt mevcuttur” denilmektedir. **ATASE**, BDH K: 2140, D: 551, F:139-01.

kurtarmak için gösterdikleri büyük çaba için teşekkür ediyoruz". Konuşmasının devamında Türk komutanın kılıcının kendisinde kalmasına izin verdiğini de yine Townshend'in mesajına istinaden parlamento üyelerine aktarmaktaydı²⁶. Townshend'in hatıralarında bu konuşmayı İngiliz gazetelerinden (The Times'ın 5 Mayıs 1916 tarihli nüshasından) öğrendiği ve hatıralarına aktardığı görülmektedir²⁷.

Diğer taraftan Türk basınına bakıldığında zaferin geniş yer bulduğu görülmektedir. Geniş görsellere de yer verilen haberler sırasında General Townshend'in da çeşitli resimlerine yer verilmektedir. 20 Nisan 1916'da Tasvir-i Efkâr'da "*Irak'ta İngilizlere İlk Mühim Darbe*" başlığıyla çıkan haberde General Townshend'in 13.300 kişiden oluşan ordusuyla teslim olmaya başladığına değiniliyordu²⁸. Üç görsele yer verilen gazetede Kut'ül Ammare'nin Dicle Nehri kenarından bir görüntüsüne, Irak urbanından iki mücahidin resmine ve "Kut'ül Ammare"de "140 gün mahsur kaldıktan sonra nihayet mücahidimizin fedakârlığı karşısında naçar kalan" İngiliz Kumandanı Townshend'in portresine yer veriliyordu. O günkü ilk sayfayı neredeyse tamamen Kut'ül Ammare zaferine ayıran gazete Kuttül Ammare Muhasarası'nın tarihçesine yer veriyordu. Bu kısımda Townshend nasıl teslim oldu? "Kuttül Ammare'ye iltica ve muhasara", "mahsurini kurtarmak için", "hücumlar tevali ediyor", "kumandanlar değişiyor, fakat Kut'ül Ammare kurtarılamıyor", "145 günlük bir muhasaradan sonra nihayet teslim-i silah" gibi başlıklar altında süreç işleniyordu. Kullanılan dil genel olarak zaferi kazanan taraf olmanın şevkiyle gururlu olmakla beraber Townshend ile ilgili haberlerde gösterdiği direnç ve sabır takdir edilmekteydi. Tasvir-i Efkâr şöyle yazıyordu: "*General Townshend ve maiyeti esnayı esaretlerinde layık oldukları ihtiramat-ı askeriyeği görmüşlerdir. General Townshend her halde İngilizlerin en mahir ve kabiliyetli bir kumandanı idi. Townshend hem müdafaada hem de taarruzda kudret-i askeriyesini isbat için ve galip gelmek için her türlü maharet ve kudretini sarf eylemiştir*"²⁹.

Türk kuvvetleri tarafından esir edildikten sonra İstanbul'a getirilen General Townshend 12 Mayıs 1916 günü Bağdat'tan beraberinde Albay Peer (Colonel Parr), Yüzbaşı Morlando (Captain Morland), korumasında görevli Osmanlı subayı Çerkez Kaymakam İshak Bey, Portekizli aşçısı, bir Hintli hizmetçisi ve iki İngiliz emirleriyle birlikte hareket ettiği bildirilmektedir. Bağdat'tan hareketlerinden 22 gün sonra 3 Haziranda İstanbul'a ulaşmışlardır. İstanbul'a ulaşmasını Townshend şöyle anlatmaktadır: "*İstanbul'un karışı kıyısında, Üsküdar'da bulunan büyük Haydarpaşa Garına akşama doğru*

26 **House of Lords Debates** [Hansards], Vol. 21, s. 902, 4 Mayıs 1916.

27 Townshend, **Mezopotamya Seferim...**, s. 598-600.

28 "Irak'ta İngilizlere İlk Mühim Darbe: (Kut'ül Ammare)'nin Zabtı", **Tasvir-i Efkâr**, 17 Nisan 1332 (30 Nisan 1916).

29 "Kut'ül Ammare'nin Zabtı Etrafında", **Tasvir-i Efkâr**, 19 Nisan 1332 (2 Mayıs 1916).

5.30'da vardık. Peronda beni Birinci Ordu Komutanı, onun erkani ve Harbiye Nezareti'nden çok sayıda yetkili karşıladı. İstasyonda halktan da çok sayıda insan vardı. İshak Bey ile Bahriye Yaveri Tefvik Bey (hususî yaverim olarak görevlendirilmişti ve beni karşılamak üzere Haydarpaşa'ya gelmişti) beni orada bütün subaylarla tanıştırdı. İstasyonun bekleme salonunda beni ağırladılar sigara ve kahve ikram ettiler. Bu tavır karşısında savaş esiri olduğumdan bile şüphe ettim. O kadar saygı ve hürmetle karşılandım ki, kendimi İstanbul'u teftiş gelmiş gibi hissettim.”³⁰

İstanbul'a tren yoluyla ulaşmasından sonraki gelişmeleri şöyle anlatmaktadır: “Güzel bir İngilizceyle konuşan Tefvik Bey bizi, bana tahsis edilen donanmaya ait bir işkampavyaya [personel taşımakta kullanılan motorlu büyük filika] bindirdi. Yüklerimizle ve hizmetlilerimizle birlikte İstanbul'a on mil mesafede, Marmara Denizi'nde bulunan Prens Adaları'na gittik. Bu adalardan biri olan Heybeliada'da bana bir ev tahsis edilmişti.”. Buradan hareketle İngiliz basınına yansıyan resmin onun İstanbul'a ulaştığı gün çekilmemiş olduğu düşüncesi akla gelse de Townshend'in kendi hatıralarındaki bilginin eksik olduğu anlaşılmaktadır. Zira Townshend'in biyografisini yazan A.J Barker İstanbul'a ulaşmasından sonra yanında Tefvik Bey olduğu halde üstü açık bir arabayla ve silahlı atlı birliklerin koruması eşliğinde şehirde dolaştırıldıktan sonra meşhur bir Türk restoranında öğle yemeği verildiği bilgisi dikkat çekmektedir³¹. Muhtemelen fotoğraf bu sırada çekilmiş olmalıdır. Zira Kut'ta esir edilen Townshend'in Türk basınında en fazla haber olduğu günler de Kut galibiyetinin akabindeki günler olmuştur.

Diğer taraftan Kut komutanının İstanbul'a zaman zaman çeşitli vesilelerle geldiğini hatıralarından öğreniyoruz. Mesela 5 Haziran günü Harbiye Nezareti'nde Enver Paşa ile görüşmek üzere geldiğini yine hatıralarında yazmaktadır. Yine Amerikan elçiliğini zaman zaman ziyaret ettiğini yazmaktadır³². Ancak fotoğrafın bu ziyaretlerden birinde çekilmiş olması daha düşük bir ihtimal gibi görünmektedir. Zira I. Ordu Kumandanı'nın onun İstanbul'a adadan her gelişinde eşlik etmesi düşük bir ihtimal gibi görünmektedir.

Hakkında İngiliz basınında çıkan haberleri merakla takip eden Townshend öğle yemeğini çoğunlukla Amerikan elçiliğinde Mister Philip ile yediğini ve “Londra gazetelerini” okuma fırsatını bulduğunu yazmaktadır³³. Bu süreçte General Townshend'in kendi resmi ve esaretine dair haberi yapan

30 Townshend, **Mezopotamya Seferim...**, s. 614.

31 A.J Barker, **Townshend of Kut, A Biography of Major-General Sir Charles Townshend**, Cassell&Company Ltd., London 1967, s. 209. Bilgiyi Barker'dan alan Saygı'da çalışmasında böyle zikretmektedir. Tarık Saygı, **İngiliz Generali Townshend ve Türkler**, Paraf Yay., İstanbul 2011, s. 171

32 Townshend, **Mezopotamya Seferim**, s. 616.

33 Townshend, **Mezopotamya Seferim**, s. 616.

Daily Mail ve Daily Express ve diğer İngiliz gazetelerini okuma imkanı bulup bulamadığını bilemiyoruz. Ancak Mark Sykes gibi Ortadoğu’da büyük planları olan bir oryantalist için Kut Generalinin İngiliz orta sınıf gazetelerinde haber yapılmasına dair bu ihtar İngiliz Basın Bürosu vasıtasıyla İngiliz gazeteleri üzerinde uygulanan denetimin gözden geçirilmesine yol açmış olabilir. Zira bundan sonraki süreçte konuya dair bir yineleme görülmemiştir. Sykes’in uyarıda bulunduğu dönem gerçekten Türk-Arap ilişkileri açısından bir dönüm noktasıydı. Bu günlerde Arap Yarımadası’nda başlatılmak üzere olan isyanın başarıya ulaşması için Türklerin, Araplar nezdindeki sempatilerini yükseltecek her türlü haber engellenmeliydi. Diğer taraftan Daily Mail ve Daily Express’te yayınlanan bu habere dair yapılan yazışmalar İngiltere’de savaş yıllarında uygulanan sansürün ne denli ince planlandığını da göstermesi açısından ilginç bir örnektir. Ancak İngiliz Dışişleri Bakanlığı görevlisi Clerk’in söz ettiği biçimde bu resmin İngiliz orta sınıf gazetelerine Türk casusları vasıtasıyla ulaşması ihtimalini kanıtlamak da mümkün değildir. Nitekim üstü açık bir otomobilde yanında Türk görevlilerle Townshend’in fotoğraflanmasının Türk tarafının özellikle istediği bir gelişme olması da olasıdır. Zira İngiliz yönetiminin Türklerin İngiliz esirlere kötü davrandığı iddiasını zayıflatmak ve “Temiz dövüşen Türk” imajını kuvvetlendirmek için Türk yönetimi böyle bir fotoğrafı servis etmiş ya da çekilmesini kolaylaştırmış olabilir.

KAYNAKÇA

ARŞİV:

The National Archives, Kew/London

FO, 371/2778.

Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi Arşivi Ankara/Türkiye

BDH, K:2140, D:551, F:58.

BDH K: 2140, D: 551, F:139-01.

DIĞER KAYNAKLAR:

“An Island Prison, Where the Turks will Intern General Townshend”, **The Manchester Guardian**, 23 Mayıs 1916.

“General Townshend at Constantinople”, **The Observer**, 11 Temmuz 1916.

“Irak’ta İngilizlere ilk Mühim Darbe: (Kuttül Ammare)’nin Zabtı”, **Tasvir-i Efkâr**, 17 Nisan 1332 (30 Nisan 1916).

“Kitchener Centre of Cabinet Storm, Attacks on War Secretary by the Northcliffe Papers are Bitterly Resented”, **The New York Times**, 22 Mayıs 1915.

“Kuttül Ammare’nin Zabtı Etrafında”, **Tasvir-i Efkâr**, 19 Nisan 1332 (2 Mayıs 1916).

“Townshend’s Schoolfellow”, **The Manchester Guardian**, 1 Temmuz 1916.

A.j Barker, **Townshend of Kut, A Biography of Major-General Sir Charles Townshend**, Cassell&Company Ltd., London 1967.

Amil Khan, **The Long Struggle The Muslim Word’s Western Problem**, UK 2010.

Birinci Dünya Savaşı’na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, C. III., (Yay.Haz. Hülya Toker, Nurcan Arslan), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yay., Ankara 2009.

BOYAR, Ebru, “ ‘Türk Mezalimi’ ve/veya ‘Rus Barbarlıkları’: 93 Harbi Sırasında İngiliz Basını ve Siyasi Tercihler”, **Balkanlar ve Göç**, (Ed. Ali Fuat Örenç, İsmail Mangaltepe), Bursa 2013, ss.

173-187.

Çanakkale Muharebelerine Katılan Komutanların Biyografileri (Belge ve Fotoğraflarla), (Haz. Hülya Toker), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 2014.

Daily Express, 1 Temmuz 1916.

Daily Mail, 1 Temmuz 1916.

FINN, Mike, “The Realities of war”, **History Today**, (Aug 2002), Vol 52, 26-31.

House of Lords Debates [Hansards], Vol. 21, s. 902, 4 Mayıs 1916.

KIBBLE, Matthew, “The Betrayers of Language: Modernism and the Daily Mail”, **Literature&History**, (Spring 2002), Vol:11, issue 1, 62-80.

MAQUIS, Alice Goldfarb, “Words as Weapons: Propaganda in Britain and Germany During the First World War”, **Journal of Contemporary History**, Vol.13, No. 3, (Jul 1978), 467-498.

NASH, N.S, **Chitrál Charlie. The Life and Times of a Victorian Soldier**, Pen&Sword Books Ltd., South Yorkshire, 2010.

PİTCHALL, Marmaduke, **With the Turk in Wartime**, J.M. Dent&Sons Ltd., London&Toronto, 1914.

SAYGI, Tark, **İngiliz Generali Townshend ve Türkler**, Paraf Yay., İstanbul 2011, s. 171

THOMPSON, J.Lee, “The Rise and Fall of Northcliffe”, **Parliamentary History**, Mar. 2006, Vol. 25, s. 125-126.

TOWNSHEND, Charles V.F., **Mezopotamya Seferim, Kurna, Kutülamare ve Selmanıpak Muharebeleri**, (Çev: Gürol Koca), Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 2012.

TOWNSHEND, Charles V.F., **Esir İngiliz Generalin Kaleminden Kut’ül Amare Zaferi, Irak Seferi ve Esaret**, (Ter. Tarih-Asker-i Osmani Encümeni), (Sadeleştirme: Recep Ahıskalı), Yeditepe Yay., İstanbul 2007.

